

RAMON LLULL

I ELS DIÀLEGS
*M*EDITERRANIS

RAMON LLULL AND
THE MEDITERRANEAN
DIALOGUES

RAMON LLULL I ELS DIÀLEGS MEDITERRANIS

RAMON LLULL AND THE
MEDITERRANEAN DIALOGUES

Edició / Edited

Institut Europeu de la Mediterrània (IEMed.)

Coordinació tècnica / Technical coordination

Daniel Duran i Duelt

Autors / Contributors

Djamil Aïssani, Sebastià Alzamora, Mohamed Arkoun, Fatma Benhamamouche, Fatiha Benlabbah, Anthony Bonner, Mustapha Chérif, Ahmed Djebbar, Fernando Domínguez Reboiras, Gabriel Ensenyat, Alexander Fidora, Maribel Fierro, Miquel Forcada, Manuel Forcano, Pedro Martínez Montávez, Annemarie C. Mayer, Edgar Morin, Víctor Pallejà de Bustinza, Maria-Àngels Roque, Julio Samsó, Joan Santanach, Albert Soler, Dominique Urvoy, Amador Vega, Joan Vernet, Tassadit Yacine

---

Traduccions i correccions / Translations

Simon Berrill (anglès), Eurolink (anglès, català), Marta Roigé (català), Carmen Medina (àrab)

Disseny i maquetació / Design and Layout

Carla Rossignoli

Impressió / Printed by

Nova Era Publications

© de l'edició / Editorial work

IEMed, 2015
Institut Europeu de la Mediterrània
Carrer de Girona, 20
08010 Barcelona
<http://www.iemed.org/>

© del text, els autors / Texts, Authors

© de les fotografies / Photographies

Alger

Bibliothèque Nationale d'Algérie: p. 30, 127, 136, 138

Barcelona

Album Archivo Fotográfico: p. 171
CRAI Biblioteca de Reserva. Universitat de Barcelona: p. 54, 160, 178
Biblioteca de Catalunya: p. 15, 16, 66, 74, 108, 110, 128, 144, 157

Boulogne-sur-Mer

Bibliothèque Municipale de Boulogne-sur-Mer: p. 113

Florència

Biblioteca Riccardiana, su concessione del Ministero dei Beni e delle Attività Culturali e del Turismo: p. 148

Karlsruhe

Badische Landesbibliothek "Cod. St. Peter" perg. 92, fol. 1v, 3v, 4r, 5r, 6v, 7r, 8r, 10r, 12r: p. 18, 24, 64, 70, 76, 86, 97, 101, 120, 183

Palma

Biblioteca Pública de Mallorca: p. 48, 80, 124, 162, 167, 172
Biblioteca de la Fundació Bartomeu March: p. 29, 152, 184
Col·legi de la Sapiència, Biblioteca Diocesana de Mallorca: p. 22, 46, 84, 88, 116, 135

Venècia

Biblioteca Nazionale Marciana, su concessione del Ministero dei Beni e delle Attività Culturali e del Turismo: p. 79, 177

ISBN: 978-84-393-9396-2
Dipòsit legal: B 4268-2016

LES RELACIONS ENTRE BUGIA I LA CORONA D'ARAGÓ DURANT L'ESTADA DE RAMON LLULL A LA CIUTAT

Djamil Aïssani, Universitat de Béjaïa

INTRODUCCIÓ

En aquest article recordem la importància de les relacions polítiques, comercials i intel·lectuals entre Bugia (Bougie, Béjaïa, Bgayet, Buzzca) i la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV. Després de descriure l'entorn científic existent a la ciutat durant l'estada de Ramon Llull, provem d'entendre si el marc i el context en els quals va evolucionar el sufisme de l'època medieval van influir en algunes de les cèlebres etapes del diàleg islamocristià relacionades amb la ciutat de Bugia, és a dir, la influència del pensament d'ibn Sab'īn i les «disputes» del filòsof català Ramon Llull (1307).

BUGIA, CENTRE DE CONTACTE ENTRE EL MÓN MUSULMÀ I EL MÓN CRISTIÀ

EL CONTEXTE POLÍTIC

Cap a mitjan segle XI el mapa polític del Magrib queda totalment trasbalsat. El regne dels hammadites, en conflicte amb els almoràvits a l'oest i amb els zírides a l'est, trasllada la seva capital de la Qa'la dels Banī Ḥammad (prop de M'sila) fins a Bugia. L'antiga Saldæ entra, així, a formar part de la història i esdevé una de les ciutats més pròsperes del Magrib.

Capital d'un estat hammadita independent (entre 1067 i 1152) primer, i capital de província de l'imperi almohade (entre 1152 i 1230) després, la ciutat de Bugia es converteix en un enclavament comercial, científic i cultural de primer ordre sota el regnat dels hàsides (entre 1230 i 1510). La seva importància en l'àmbit naval va assolir l'apogeu després de la conquesta de Sicília per part dels normands el 1091. Destruïda pels espanyols l'any 1510, va perdre la condició de capital sota el poder turc.

RELACIÓ AMB EL MÓN CRISTIÀ

Les relacions oficials i comercials de Bugia amb Marsella, Catalunya, Mallorca i, finalment, les repúbliques cristianes de Gènova, Pisa i Venècia, es caracteritzen per la signatura de tractats de pau, d'acords comercials i de tractats sobre els béns dels naufrags. La majoria d'aquestes potències disposaven d'alfòndecs i de consolats a la ciutat.

AL-IDRĪSĪ I LA XARXA DE VIES TERRESTRES

«Avui dia, Bugia és la ciutat del Magrib central. És la capital del país dels Banī Ḥammad. Els vaixells hi atraquen, les caravanes hi fan cap, les mercaderies hi arriben per terra i mar (...) Els mercaders d'aquesta ciutat mantenen bones relacions amb els del Magrib occidental, així com també amb els del Sàhara i els d'Orient.»

D'aquesta manera és com al-Idrīsī, reconegut geògraf del rei normand Roger II de Sicília, destaca el lloc que Bugia ocupa dins les xarxes de transport i comercials del Magrib central i de més enllà, cap a l'Orient, el Marroc i el sud. Fa un retrat molt detallat de les rutes que arriben a Bugia a finals de l'època hammadita. Ens diu que «Bugia és un pol (*qutb*) per a una gran quantitat de localitats». També fa servir aquest mot per descriure Fes (al Magrib occidental) i Mahdia (a l'Ifrīqiya). En la divisió del Magrib en tres regions, assigna a Bugia una àrea d'influència, que defineix a través d'una sèrie de localitats al voltant d'aquest pol.

LES PARTICULARITATS DE LA CIUTAT

Bona part de les particularitats de la ciutat han tingut gran importància en el desenvolupament de les activitats científiques, entre les quals trobem:

- la presència d'una important comunitat andalusina «naturalitzada», sobretot després de la penetració almoràvit a Espanya, cap al segle XIII, amb la Reconquesta (Aïssani i Valérian, 2003a);
- l'excelsionat progrés del comerç internacional gràcies als avantatges duaners i a la seguretat (Aïssani i Valérian, 2003b);
- el gran nivell dels estudis religiosos de l'època, començant pels ensenyaments dels «prínceps de la ciència» (Aïssani, 2006);
- l'escala obligada de la ruta Espanya-Orient, especialment per dur a terme el pelegrinatge i cursar estudis (Aïssani *et al.*, 1993).

CIRCULACIÓ D'ERUDITS

De la intensa circulació dels erudits de Bugia, en trobem gran quantitat de testimonis per tota l'àrea mediterrània, especialment en els països cristians i, fins i tot, en els territoris conquerits pels cristians (Sicília o Espanya). Aquest és el cas de Taqī al-Dīn, que va ser rebut a Sicília «amb honors i distinció pel cap dels cristians que rebia el nom d'emperador (*ambourour*)». D'altra banda, erudits «d'arreu» feien estades a Bugia. Entre aquests erudits trobem l'iraniana Abū al-Abbās Aḥmad, natural d'Esfahan, estudiós que havia estat a la Xina, a l'Índia i als congostos d'Armènia. Això no obstant, de vegades succeïa que aquestes estades tenien una raó ben precisa, i d'aquesta manera:

- el matemàtic italià Leonardo Fibonacci hi acompanya el seu pare per iniciar-se en el sistema de numeració, en els mètodes de càlcul i en les tècniques comercials dels països de l'islam;
- l'algebrista andalusí al-Quraxī hi arriba, probablement, a causa de la reconquesta d'Espanya. Així doncs, estem parlant d'un èxode;
- el filòsof català Ramon Llull hi passa una temporada per «discutir» (és a dir, confrontar els seus coneixements i el seu mètode de raonament amb els dels erudits de la ciutat);
- el sociòleg «tunisià» ibn Khaldūn hi arriba per raons polítiques: el nomenen *ḥajīb* («primer ministre»).

LES RELACIONS ENTRE LA CORONA D'ARAGÓ I BUGIA

LES RELACIONS POLÍTIQUES

Des de finals del segle XIII, els sobirans catalans mostren pretensions imperials al Magrib i especialment durant el soldanat hàfsida. Aquesta pressió, però, va anar en augment durant les guerres de la primera meitat del segle XIV, i Bugia va ocupar un lloc de primer ordre en la diplomàcia de Barcelona i de Mallorca. De fet, els sobirans catalans i mallorquins fins i tot van provar de ficar-se en els assumptes interns del soldanat hàfsida. La rivalitat entre Bugia i Tunis els en va donar moltes oportunitats. D'aquesta manera, durant la guerra civil de 1279 a l'Ifīrīqiya, Pere II dona suport a Abū Ishāq, emir de Bugia, contra al-Watīq de Tunis: durant l'ofensiva del primer sobre Bugia, el rei d'Aragó envia una expedició contra Gabès amb la intenció d'obrir un segon front. Però la desfeta és evident, ja que un cop al tron amb l'ajuda catalana, el nou soldà mai més no acceptarà cap submissió a Barcelona (Valérian, 2002).

L'any 1271 el rei d'Aragó arriba a un acord amb Tunis pel qual es dona un marc legal a les relacions comercials, cada cop més importants, dels catalans al soldanat. Des d'aquell moment, els reis d'Aragó i de Mallorca s'erigeixen com els interlocutors privilegiats dels hàfsides. Els tractats permeten assolir una pau que gairebé dura fins a principis de la dècada de 1320. Els anys 1309, 1312 i 1314 arriben a acords directament amb Bugia, que en aquell moment ja és independent. Els mercaders, protegits per aquests tractats, tenen una sèrie d'avantatges: se'ls garanteix la seguretat, es fixen taxes duaneres i, en general, això s'acompanya d'estructures comunitàries pròpies per tal que puguin satisfer la seva demanda a Bugia (Valérian, 2002).

LES RELACIONS COMERCIALS

Fins als anys 1310-1320, Bugia controla una gran regió, atrau una gran quantitat de mercaders i, de les seves terres, obté grans riqueses que exporta cap a Europa. S'aprofita de la important expansió econòmica de la riba nord del Mediterrani, especialment de les indústries tèxtils.

Al-Idrīsī, com la resta de geògrafs i viatgers, queda bocabadat per l'animació comercial de Bugia. «(...) La gent hi porta els productes bàsics i es

venen amb facilitat. Els habitants són rics mercaders; també hi trobem tallers i artesans com no n'hi ha en cap altre país. (...) Hi emmagatzemen béns i s'hi venen mercaderies per grans sumes de diners.»

Durant la segona meitat del segle XIII, els catalans i els mallorquins augmenten la seva presència a Bugia i a la resta dels ports magribins —els barcelonins ja havien preparat el terreny durant la primera meitat de segle—. El primer document que registra un viatge de Barcelona a Bugia data de l'any 1213.

Això no obstant, Mallorca es converteix, amb gran rapidesa, en el principal port del regne pel que fa a les relacions amb Bugia. És una de les poques zones cristianes que acull els musulmans de Bugia, i els mercaders jueus d'aquesta ciutat mantenen unes relacions comercials molt actives amb els habitants del Magrib.

El 1241, el papa Gregori IX autoritza el bisbe de Mallorca a permetre als habitants de la seva diòcesi comerciar amb els països de l'islam en temps de pau, fins i tot per vendre-hi aliments, tot recordant-li, però, que en cap cas poden exportar-hi productes que els puguin fer servei per combatre contra els cristians. El mateix any es té constància d'un viatge comercial amb destinació a Bugia. El 1247, un mínim de tres vaixells surten cap a aquesta ciutat.

El 1276, el regne de Mallorca esdevé independent, i dos anys més tard, el rei Jaume II signa un tractat de pau amb els hàfsides. La comunitat de comerciants és prou important a Bugia per justificar el nomenament d'un cònsol l'any 1303, així com també l'atribució d'un alfòndec propi. Un document de 1284 permet avaluar el lloc que ocupa Bugia en l'intercanvi de mercaderies amb l'illa. Es tracta d'un registre duaner que deixa constància, entre el 23 de gener i el 18 de març, de totes les sortides de vaixells mallorquins carregats a bord amb habitants de l'illa o amb mercaderies seves. Prop de tres quartes parts d'aquests vaixells surten en direcció al Magrib. La primera destinació és Bugia, amb sis viatges. Algunes vegades, el vaixell amb destinació a Tunis s'atura a Bugia. A partir de 1311, cada cop hi ha més sortides i, per exemple, l'any 1314 van sortir 11 vaixells cap a aquesta ciutat. El 1270, la *barca* del genovès Aicardo Sardina surt cap a Bugia i, després, cap a Mallorca. El 1292, un mercader nolieja el vaixell de Leonardo Spinola per fer un viatge de plaer fins a Marsella i després a Mallorca i Bugia.

Nombre de vaixells que surten de Mallorca en direcció a Bugia (1310-1410)

Període	Quantitat de vaixells
1310-9	33
1320-9	12
1330-9	20
1340-9	12
1350-9	56
1360-9	48
1370-9	10
1380-9	19
1390-9	24
1400-9	57
1410-9	24

Font: Valérian, 2002.

LES IMPORTACIONS: EL DOMINI DELS PRODUCTES TÈXTILS

En les importacions de productes de Bugia, predominen, sens dubte, els productes tèxtils. Bugia rep teixits que provenen de totes les regions productores del món cristià i, evidentment, també del Dār-al-Islām. Entre els productes que importa Bugia trobem sobretot el cotó. Així, entre abril i juny de 1395, es concedeixen quatre *guiatges* (llicències) a diversos mallorquins per portar un total de 44 sacs de cotó a Bugia. En gran quantitat de contractes comercials (comandes o nolis) trobem que es parla de càrregues de cotó. A aquestes importacions de fibres per a la indústria tèxtil, s'hi han d'afegir altres béns que també estan relacionats amb aquesta activitat i, d'una manera més precisa, amb la tintura. Com a exemple, durant el segle xv, l'alum i el tàrtar (mordent que permetia fixar els colors) s'importaven de Mallorca.

L'oli és un producte que s'importa de la Corona d'Aragó. Així, el 1242 s'envien deu atuells d'oli de Mallorca a Bugia. El tractat de 1312 entre Sanç de Mallorca i Abū Yahya Abū Bakr preveu la importació sense impostos de dos mil atuells d'oli a Bugia i l'any 1316 veiem com un mercader de Bugia va a València a comprar 60 arroves d'oli.

LES EXPORTACIONS: EL PREDOMINI DELS PRODUCTES RAMADERS

Un dels productes que satisfà la demanda de les indústries europees és la llana, que s'exporta en grans quantitats fins al segle XIV. Així, en una tarifa de lou aplicada a Barcelona l'any 1371 trobem, entre els productes gravats i importats del regne de Bugia, llana de bona o de mala qualitat. Tres anys abans, un altre lou, aquest cop mallorquí, preveu, en les importacions del regne de Bugia, entre altres productes, dues categories diferents de llana. Un document mallorquí de 1365 ens demostra que un musulmà de València va pagar un impost per la importació de llana de Bugia (Valérian, 2002).

La indústria del cuir i dels folres de pell, de la mateixa manera que la indústria tèxtil, experimenta una gran expansió a Europa durant l'edat mitjana, i les exportacions de Bugia responen a aquesta gran demanda. El cuir de Bugia que arribava als ports mediterranis es tornava a enviar, en part, cap als mercats interiors. De totes maneres, podem dubtar del fet que, tal com afirma Delort, tot el cuir que s'anomena de «Bugia» i que es pot trobar fins a Anglaterra i en una data tardana, sigui realment el resultat d'importacions de la regió de Bugia o, fins i tot, del Magrib.

De la mateixa manera que amb la llana, tenim diferents qualitats de cuir perquè no tot el cuir prové de la mateixa espècie. La majoria de vegades és pell de xai. En documents europeus trobem el terme *bogett*, l'etimologia del qual no deixa cap mena de dubte, i que defineix sempre el cuir de xai. També trobem els termes *bogget*, *bugeye*, *bougié*, *budge* i *budye*. Aquest terme, que designava, en principi, el cuir de xai importat del regne de Bugia, es va anar fent servir, progressivament, per definir les pells fines de xai, tot i no tenir cap mena de relació amb l'origen real de la mercaderia. D'aquesta manera, trobem els *bogy de spayne*. Delort cita un estudi que es va fer sobretot a Anglaterra, i que demostra que des de finals del segle XIV, al nord-oest europeu s'anomenava *bougie* o *budge* qualsevol producte d'anyellet acabat que provingués del sud (fins i tot de Romania), de l'Espanya atlàntica o d'Anglaterra, d'Escòcia o de les illes Òrcades (Aïssani i Valérian, 2003b).

A Barcelona, hi trobem un tercer tipus de cuir: les *becunias*. Leonardo Fibonacci, en el *Liber Abaci*,

parla de càrrega a Bugia de cuir i de *becunias*. La tarifa de lou de Barcelona de l'any 1371 també menciona les *boquines*. La traducció d'aquest terme és problemàtica. Al mot *basane* se li atribueix una etimologia que ens trasllada precisament a Bugia, cosa que segons Dominique Valérian és una interpretació molt lliure. Du Cange, com molts d'altres, el tradueix per *basane*, en el sentit de cuir tendre. Per tant, el mot derivaria de l'àrab *biṭāna*, que designa una pell de moltó tractada, o *baṭṭaniyya*, una pell que inclou la seva llana (Valérian, 2002). A les exportacions de Bugia també hi trobem altres productes relacionats amb les indústries de la llana i dels cuirs: l'alum, les «escorces de Bugia» (*iscorza di Buggiea*) i les herbes de Bugia (*erba Buggiea*).

LA FEBLESA DE LES EXPORTACIONS DE PRODUCTES MANUFACTURATS

Si Bugia ha donat nom a un tipus de cuir, encara és més important per haver donat nom, a partir del segle XIV, a les espelmes (aquesta etimologia, acceptada arreu, es dona al diccionari *Littre*, vol. I, p. 1.155, que cita el mot amb un text del segle XIV com a referència). El fet que ja a principis del segle XIV trobem aquest mot, demostra que l'exportació d'aquest producte va ser prou important al segle anterior perquè les espelmes acabessin adoptant el nom de la ciutat de la qual provenia la cera.

Mallorca importava regularment cera de Bugia, tal com ho demostren els impostos que els mudèjars i els jueus pagaven tot tornant de Bugia amb les mercaderies: el 1362, dos musulmans, un dels quals era de València, paguen un impost per la cera que han portat de Bugia en el vaixell de Pere Garringue (el primer per 5 costals, que costaven 300 lliures, i el segon per 4 ponts, que costaven 233 lliures). El 1365, trobem un jueu de Mallorca, Mahābūb Faḥrī, que arriba d'Alger amb 4 costals de cera que pertanyen a Abdallah Zefuni, musulmà de Bugia. De la mateixa manera, a la tarifa de lou de Barcelona de l'any 1371, trobem la cera del regne de Bugia.

Finalment, podem precisar que certs documents ibèrics posteriors demostren l'existència d'exportacions d'or de Bugia. El 1363, Abdallah Abaraso, un musulmà de València, paga un impost per la importació de 190 doblons d'or de Bugia. El 1405,

Representació de Ramon Llull, Apos-trophe Raymundi, 1504.

el mercader barceloní Nicolau Despuig encarrega una comanda de roba que torna a invertir a Bona (actual Annaba) o a Bugia en altres mercaderies o en doblons d'or.

FACTORS DE L'ORIGEN DE LES ACTIVITATS CIENTÍFIQUES A BUGIA

Les activitats científiques s'originen per diversos factors (Aïssani et al., 1993):

FACTORS SOCIOECONÒMICS

Probablement sorgeixen com a conseqüència de situacions de la vida quotidiana:

- pràctica de la religió musulmana, que requeria l'ús de certes tècniques matemàtiques: visibilitat de la lluna al començament i al final del Ramadà, repartiment d'herències, determinació de les hores de pregària, orientació dels llocs de culte, etc.;
- les activitats comercials (permutes i descomptes), encuny de moneda, càlcul dels preus, préstec i cessió, etc., van ser una important font de creació de conceptes matemàtics;
- els problemes de la construcció: agrimensura, arquitectura.

FACTORS GEOPOLÍTICS

Sembla ser que és a Kairouan, a partir de finals del segle VIII, on se situa l'inici del moviment científic al Magrib. Durant molt de temps, aquesta ciutat va actuar com a capital intel·lectual de tot el Magrib i va arrossegar fins a l'Ifriqiyā (antic nom de Tunísia) un gran nombre d'erudits, cosa que va permetre fer les primeres còpies dels *Elements* d'Euclides, de *l'Almagest* de Ptolemeu i de les primeres obres musulmanes sobre matemàtiques.

Després de la caiguda de Kairouan en mans de les tribus dels Banū Hilāl, l'elit erudita d'aquesta ciutat emigra, en part, cap a Mahdia i cap a la Qal'a dels Banī Ḥammad, i després cap a Bugia. En aquest moment, cal destacar la facilitat amb què els savis es desplaçaven pels principals centres magribins, tot i la freqüència i la violència dels conflictes. És per això que conèixer el dinamisme científic d'aquest context magribí és fonamental. Així, com a exemple:

- l'autor a l'entorn del qual gira el pensament metafísic islàmic, ibn ʿArabī (Múrcia 1165-Damasc 1241), redacta a Tunis el seu conegut llibre *Inṣā' al-dawā'ir* l'any 1201;
- l'any 1153 arriba a Marràqueix el cèlebre filòsof andalusí ibn Ruxd (Averrois). Sembla que va ser durant l'impuls del visir del soldà almohade que inicià el seu reconegut comentari d'Aristòtil;
- finalment, el matemàtic jueu Maimònides és a Fes, on adquireix el més essencial de la seva formació matemàtica abans de marxar cap a Orient.

Les relacions d'aquestes ciutats amb la ciutat de Bugia sempre han estat molt estretes (Aïssani *et al.*, 1993). La intel·ligència i la tolerància dels prínceps tindran un paper essencial en la construcció d'escoles, la compra de llibres per a les biblioteques, el suport econòmic per a la còpia de manuscrits i, sobretot, en l'atracció d'una gran quantitat d'erudits, especialment d'Espanya.

BUGIA, CENTRE DE DESENVOLUPAMENT DEL CONEIXEMENT

CENTRE D'ENSENYAMENT SUPERIOR

La ciutat de Bugia era un centre d'ensenyament superior, s'hi anava per completar la formació, de la mateixa manera que es feia al Caire, a Tunis o a Tremissèn. Diversos centenars d'estudiants (molts dels quals eren europeus) s'aplegaven a les escoles i a les mesquites on feien classe els teòlegs, els juristes, els filòsofs i els erudits més importants del món musulmà. L'alt nivell dels estudis de matemàtiques que s'hi feien queda palès pel curs d'àlgebra superior que impartia al-Quraxī (mort l'any 1184).

ESTRUCTURACIÓ DEL MÓN CIENTÍFIC

A l'edat mitjana, l'estructuració del món científic era indissociable del món dels ulemes. Pel que fa al segle XIII, Dominique Urvoy proposa una anàlisi interessant basant-se en l'obra biobibliogràfica *Unwān al-Dirāya* d'al-Ġubrīnī (mort l'any 1315) (al-Gubrini, 1970). Aquesta obra és la font més completa sobre els erudits de Bugia (Aïssani *et al.*, 1993). Al-Ġubrīnī (que formava part del món científic de Bugia durant l'estada de Ramon Llull a la ciutat) hi cita, especialment, 108 personalitats cèlebres dels segles XII i XIII (al-Ġubrīnī, 1970). Vint-i-vuit d'aquestes persones són d'origen andalusí (6 de Sevilla, 1 de Màlaga, 4 de València, 4 de Múrcia, 4 de Xàtiva, 1 de Còrdova, 1 de RONDA, 1 de Granada i 6 que no s'han pogut situar). Entre aquests erudits, trobem al-Kinānī (mort l'any 699 de l'hègira), al-Hazrajī (mort l'any 691 de l'hègira) i Abū al-Abbās al-Azdī (mort l'any 619 de l'hègira).

A partir d'aquesta obra, Urvoy traça un gràfic sobre l'articulació d'una sèrie d'elements comuns entre ells. Substitueix les relacions individuals per conjunts i fa aparèixer la presència de les comunitats (Aïssani *et al.*, 1993; Aïssani, 2006). També veiem com s'hi constitueix un grup molt important, els membres del qual, sota la influència d'al-Ĥirrālī, s'interessen per les matemàtiques, per les ciències naturals i per les diferents formes de meditació: Uṣūl al-fiqh, Kalām, Falsafa, Mantīq i Taṣawwuf. Ibn Rābī (mort l'any 675 de l'hègira/1276), que és el més important d'aquest grup, està considerat l'«al-Ṣūfī al-Mujtahid» i va suscitar l'admiració d'ibn Sabʿīn (Aïssani *et al.*, 1993).

TRANSMISSIÓ

Bugia tenia la particularitat de ser un punt de «pas obligat». De fet, més que un lloc de pas, era com un punt de trobada. Però aquestes trobades no es feien en un circuit tancat; comportaven relacions comunes. Aquest és l'element que va tenir una major importància en el procés de transmissió: transmissió del coneixement de les diferents regions del món musulmà (Andalusia, Occident musulmà, Ifrīqiya, Egipte, Orient) a l'Occident cristià, però transmissió, també, del coneixement europeu als països islàmics, mitjançant els erudits de totes aquestes regions, que passaven per la ciutat i s'hi quedaven més temps.

DIÀLEG INTERRELIGIÓS

Durant l'època medieval, Bugia va tenir el privilegi d'arbitrar un tipus de diàleg interreligiós, a través d'esdeveniments, que més tard han entrat a formar part de la història de les relacions entre l'islam i el món cristià. Aquest diàleg tenia un lloc predestinat, i aquest lloc era el *Bayt al-Hikma* (da casa de la saviesa), que simbolitzava els intercanvis intel·lectuals entre els musulmans i els no musulmans que vivien a la ciutat o que hi arribaven de l'estranger.

Tots els historiadors han destacat el significat particular que va rebre la cèlebre carta del papa Gregori VII al sobirà hammadita de Bugia, el príncep al-Naṣīr, l'any 1076. Segons Mas Latrie, que va publicar aquest document d'arxiu, «mai un pontífex romà no ha demostrat tan afectuosament la seva simpatia cap a un príncep musulmà» (Aïssani, 2006).

BUGIA I EL CREIXEMENT DEL SUFISME MAGRIBÍ

Durant l'època almohade, es donen dues raons fonamentals perquè el sufisme creixi amb tanta força i en totes les capes socials: la presència, a Bugia, dels millors mestres del sufisme i l'esperit de tolerància de la població. De fet, Sīdī Būmidīn va afirmar que «Bugia facilita, més que no pas altres ciutats, la recerca d'allò permès» (Brunschvig, 1940: 318).

BUGIA I EL SUFISME

SĪDĪ BŪMIDĪN I ELS SEUS DEIXEBLES

La ciutat de Bugia va comptar amb la presència del mestre més il·lustrat del gran moviment místic magribí: el *qutb* Sīdī Būmidīn (520 de l'hègira/1126-594 de l'hègira/1197). «El seu mèrit, el seu gran èxit, és haver fet, d'una manera que la seva audiència pogués entendre, la síntesi de les diverses influències que ell havia rebut.» Segons Brunschvig (1940), «gràcies a ell, el sufisme moderat s'adapta a la mentalitat del creient magribí, ja sigui una perso-

na del carrer o un erudit». Les activitats de la seva escola van fer que la ciutat de Bugia ocupés un lloc eminent a l'islam occidental (Aïssani *et al.*, 1993; Aïssani, 2006). Entre les cites que se li atribueixen podem destacar la següent: «El nostre coneixement només el pot aprofitar aquell que aplega aquestes quatre virtuts: renunciació, ciència (religiosa), confiança (en Déu), certesa (de la fe)» (Brunschvig, 1940).

És natural que el primer lloc on es fes notar la influència de Sīdī Būmidīn fos a Bugia. Entre els «savis de Bugia», ni els ulemes més coneguts no es queden fora del seu radi d'acció: 'Abd al-Ḥaqq al-Ixbīlī (mort el 582 de l'hègira/1186) o al-Masīlī (mort el 1185), més conegut amb el sobrenom d'Abū Ḥamīd al-Ṣaḡīr, perquè va escriure un llibre que s'ha comparat amb l'*Ihyā'* d'al-Ghāzalī.

Els deixebles de Sīdī Būmidīn provenien de diferents regions del Magrib. Entre els seus deixebles tunisians trobem Sīdī Daḥmānī (mort a Tunis l'any 1224) i al-Maḥdūwāwī, que va acollir ibn 'Arabī a Tunis i que va ser el destinatari de la seva *Risālat al-Quds* (l'any 600 de l'hègira/1203). Entre els que venien de l'oest trobem el cèlebre místic Muḥammad ibn Abī al-Qāsim al-Sijilmāsi, que també va passar temporades a Bugia, i Tawassala ilā al-Ḥaqqā'iḳ (al-Ġubrīnī, 1970), deixeble d'Abū Muḥammad Ṣāliḥ, patró de la ciutat de Salé, el qual sembla que també va ser alumne de Sīdī Būmidīn (Brunschvig, 1940).

ABŪ ZAKARIYYĀ' YAḤYĀ

Durant l'època de Sīdī Būmidīn, i després de la seva desaparició, el sufisme també va tenir un referent molt important a Bugia. Estem parlant del xeic cabila Abū Zakariyyā' Yaḥyā al-Zawāwī, nascut en el si dels Beni Aïssi i mort a Bugia durant el Ramadà del 611 de l'hègira/gener de 1215. D'aquest personatge ja hem destacat els estudis que va dur a terme a la *Qal'a*. Abocat en les diverses ciències religioses, es va iniciar en el misticisme a Orient. Allà es va trobar amb al-Maxāliḥ wa al-fuqahā' wa al-Mutaṣawwif wa Ahl al-Ṭarīq al-Ḥaqq (al-Ġubrīnī, 1970). Era el tipus d'asceta perfecte, partidari del dejuni, despreocupat dels problemes del món terrenal i absorbit pel pensament del més enllà (Brunschvig, 1940). Vivia en una *zāwiyah*, i a la gran mesquita ensenyava el

Caplletra representant un docent, Ramon Llull, Llibre de contemplació, segles XIII-XIV. Palma, Col·legi de la Sapiència, Biblioteca Diocesana de Mallorca, F-143, f. 1r.

ḥadīṭ, les *uṣūl* i el *fiqh*. Val la pena destacar que la llegenda diu que ibn ʿArabī l’hauria anat a visitar durant la seva estada a Bugia. De totes maneres, en les seves *futūḥāt* li mostra grans elogis.

L’ESTADA D’IBN ʿARABĪ

Ibn ʿArabī (Múrcia 1165-Damasc 1241) és una de les principals personalitats del sufisme i està considerat el representant principal del pensament metafísic de l’islam. Hi ha una sèrie de fets importants que el relacionen amb Bugia, ciutat que va visitar diverses vegades cap a l’any 1200 i, probablement, cap al 1193. Deia que Sīdī Būmidīn era el «nostre xeic i imam (...), el mestre dels mestres» i sovint hi feia referència (Brunschvig, 1940).

L’any 597 de l’hègira ibn ʿArabī va a Bugia. Dermenghem (1954) ens descriu la visió de la ciutat que va tenir aquest personatge en arribar-hi: «Una nit, em vaig trobar en conjunció amb totes les estrelles del cel, m’hi sentia unit amb una gran joia espiritual». Després d’haver-se unit als astres, li van ser concedides les lletres de l’alfabet com a casament espiritual. Aquesta visió ha estat atribuïda a un home versat en la ciència de les visions i que proclama: “És un oceà infinit, i qui ha tingut aquesta visió tindrà la revelació del coneixement de les coses més importants, dels misteris i de les influències dels astres, de tal manera que no ho podrà compartir amb ningú de la seva època”».

Després d’un moment de silenci, afegeix: «Si qui ha tingut la visió és en aquesta ciutat, no pot ser cap altra persona que el jove andalusí que acaba d’arribar.» (*Futūḥāt*, IV) (Dermenghem, 1954).

LA ṬARĪQA D’AL-ḤIRRĀLĪ

Al-Ḥirrālī, l’imam del Ṭaṣawwuf, mor a Damasc l’any 638 de l’hègira/1240. Brunschvig creu que la seva influència a Bugia «recorda, en certa manera, la que al-Xāḍilī va tenir a Tunís». Va escriure diverses obres sobre la ciència de les xifres i les lletres (Aïssani, 2006). Seria interessant comprovar si al-Ḥirrālī les va fer servir en la seva *Ṭarīqa*, la litúrgia de la qual defineix el *wird*, el *ḍikr* i el *ḥizb* com «des confraries modernes» (Dermenghem, 1954).

De la contribució d’al-Ḥirrālī, en sabem ben poques coses: «Una petita llum, però especialment

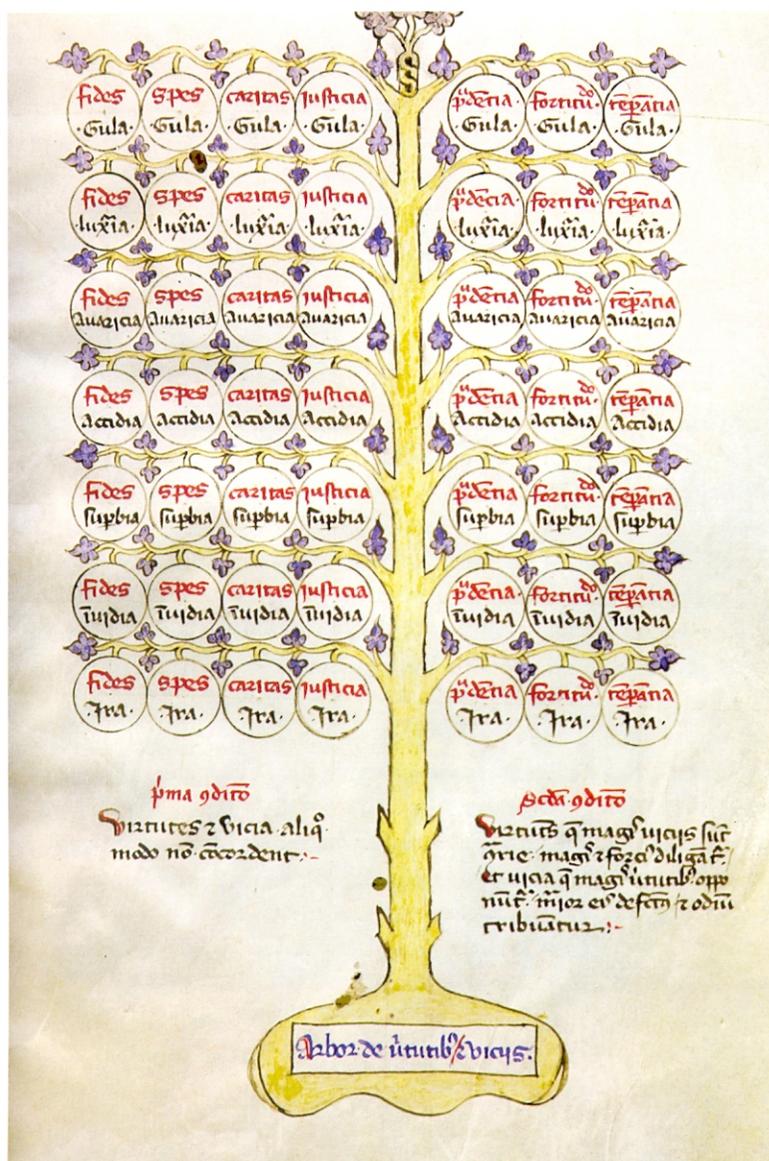
aguda, algunes anècdotes breus, el record de la seva mort.» Segons ibn Taymiyya, el seu sufisme es basava en la via dels filòsofs: «Enemic, alhora, dels sufistes i dels filòsofs.» La seva ascési era exterior i interior, sense esforç ni afectació: va aconseguir una gran desvinculació i una gran tranquil·litat d’espirit (Dermenghem, 1954).

L’ESCOLA D’IBN SABʿĪN I LES FAMOSES QÜESTIONS SICILIANES-

Ibn Sabʿīn (Múrcia 1217-Bugia 1270), filòsof i sufi, és cèlebre per haver donat resposta a les qüestions filosòfiques que l’emperador Frederic II de Hohenstaufen havia adreçat al soldà almohade Abū Muḥammad ʿAbd al-Wāḥid II al-Raxīd. Va destacar a Bugia en les *fiqh* i en la *ḥikma*. És en aquesta ciutat on es troba amb al-Xuxtarī (1213-1269), que es convertirà en un dels seus deixebles més fidels. L’*Isnād* del mètode d’ibn Sabʿīn (*Ṭarīqa Sabʿīniyya*) l’aplicarà al-Xuxtarī en una de les seves *Qaṣīda*. Mostra la relació de la cultura grega i la musulmana tal com l’acceptaven els adeptes d’ibn Sabʿīn. Entre els transmissors destaquen Plató, Aristòtil, Alexandre el Gran, al-Ḥajjāj, Abū Madyan, Sīdī Būmidīn, etc.

Les qüestions que Frederic II va enviar al soldà almohade Abū Muḥammad Abd al-Wāḥid II al-Raxid perquè les transmetés als seus savis i aquests li’n donessin la resposta han passat a la història amb el nom de les *Qüestions sicilianes*. Aquestes qüestions estan relacionades, principalment, amb problemes filosòfics, com ara la lògica aristotèlica, la immortalitat de l’ànima i la gènesi del món. Abū Muḥammad ʿAbd al-Wāḥid II al-Raxīd les transmet a ibn Sabʿīn, que llavors no tenia ni 20 anys i que es trobava a Ceuta (Aïssani, 2006). De les respostes del sufi només ens en queda la versió difosa pels països musulmans (amb l’ajuda d’un pròleg que pretén situar el text) i, a més, no sabem si aquesta versió és fidel a la que es va enviar a Frederic II.

La primera pregunta, redactada pel mateix emperador, es va formular de la manera següent: «En tots els seus escrits, el savi Aristòtil afirma que l’univers ha existit tota l’eternitat. Ningú dubta que aquesta és la seva opinió. En aquest cas, quines proves aporta si és veritat que ho ha provat? I si no ho ha provat, en què es basa la seva convicció?» (Aïssani, 2006). La segona pregunta feia així: «Quin és l’objectiu de la ciència teològica, i quins són els

Arbre de les virtuts i vicis, Ramon Lull, Liber de gentili et tribus sapientibus, 1390. Palma, Biblioteca Pública de Mallorca, ms. 1062, f. VIIIr

fonaments irrefutables d'aquesta ciència, si és que en té?»

La tercera pregunta correspondria a una de les màximes preocupacions de Frederic: «Quines proves tenim de la immortalitat de l'ànima, si és que és immortal? I què n'opina Aristòtil, d'Alexandre d'Afrodísia?» ibn Sab'īn, que no es volia comprometre, va respondre «que ell no entenia ben bé a quin tipus d'ànima feia referència Frederic», i li demana si està parlant «de l'ànima vegetativa, animal, racional, filosòfica o profètica, que era la més noble de totes» (Aïssani, 2006). A la quarta pregunta, i última, demana que li expliqui el significat d'aquestes paraules de Mahoma: «El cor del creient reposa entre els dits del Miscrordiós.»

ELS SUFÍS DE L'UNWĀN AL-DIRĀYA

La tradició directa de Sīdī Būmidīn va subsistir fins al segle XIII. En aquella època, el moviment místic semblava que havia conservat durant molt de temps una forma exterior moderada i amb unes bases intel·lectuals sòlides (Brunschvig, 1940). Bona part dels sufís que menciona en aquesta època l'obra *Unwān al-dirāya* tenien un gran coneixement del *fiqh*, i d'altres es distingien com a poetes místics (al-Ġubrīnī, 1970).

L'anàlisi de l'obra d'al-Ġubrīnī ens permet d'extreure algunes informacions destacables. Dels 108 personatges citats, 101 són *faqīh*, quinze dels quals tenen coneixements sobre el sufisme. Al-Ġubrīnī, també sufi, alumne d'ibn 'Arabī, tot parlant d'aquesta disciplina fa servir el terme *ilm al-Taṣawwuf* cosa que ens dona bona informació sobre el lloc que ocupa. Diferencia les *Xu'ara al-Mada'ih* [(*Madh al-Nabī*): al-Qal'ī abū 'abd Allah ibn Mīmūn, al-Ġasānī 'abd Mun'īm, al-Ya'marī Abū Bakr] de les *Xu'ara al-Taṣawwuf* [(poesia mística): ibn Naḥwī, Sīdī Būmidīn, Sīdī Yahya al-Zawāwī], els referents de les quals són: *al-Ihyā'*, d'al-Ġazālī, i la *Risāla*, d'al-Quxa'irī. Finalment, parla del corrent filosòfic (*Taṣawwuf al-Falsafī*), representat per: ibn 'Arabī, ibn Sab'īn, al-Xuxtarī i al-Ĥirrālī.

D'altra banda, l'anàlisi de l'obra ens permet d'identificar els sufís originaris de la Cabília: Abū Zakariyā Sta'itī, Abū al-Ḥasan 'Alī Zawāwī Yeturghi de Banī Yaṭūrq (Michelet) i ibn Manṣūr Zawāwī Yerathni. També permet d'identificar les obres de *Taṣawwuf* que circulaven per la ciutat: *Risālat Faḍl Makka*, d'Abū Sa'īd ibn Abī al-Ḥasan al-Buṣrī; *Risālat*, al-Quxa'irī; *Kitāb*, d'Abū al-Farraǵ al-Jawzī (al-Ġubrīnī, 1970).

SITUACIÓ INTEL·LECTUAL A FINALS DEL SEGLE XIII

La davallada del nivell a finals del segle XIII queda documentada per al-'Abdarī en la seva obra *Riḥlat al-Maġribiyya*. Al-'Abdarī, que tenia una certa afinitat amb el sufisme, fa una valoració molt dura de Bugia (ciutat que va visitar l'any 1286): «Aquest país conté les restes dels fonaments de l'islam. És un lloc on han viscut els grans savis (...) però està patint un canvi que afecta la ciutat i el camp. Les fonts de saviesa s'han començat a esgotar fins a arribar a la completa extinció.» (Aïssani et al., 1993).

LES «DISPUTES» DE RAMON LLULL A BUGIA

El cèlebre filòsof català Ramon Llull (Palma de Mallorca 1232-Tunis o Mallorca 1316), que rep el sobrenom d'«el doctor il·luminat», és conegut sobretot pel seu sistema *Ars Magna*, que va atraure l'atenció de Leibniz.

Ramon Llull va fer diversos viatges al Magrib. Però és el seu viatge a Bugia l'any 1307 el que el fa entrar a la història. En efecte, permet l'única discussió metòdica de Llull amb un savi musulmà de la qual es té constància. Aquesta discussió només va ser possible gràcies a la bona voluntat dels ulemes.

SITUACIÓ DE BUGIA L'ANY 1307

La ciutat es trobava en un context d'independència temporal i el tractat signat cinc anys abans amb la jove república de Mallorca encara era en vigor. La vida intel·lectual d'aquesta època sembla que estava dominada pel procés de restauració del malikisme contra l'almoHADISME. A més, el sufisme s'estava desenvolupant en tots els estrats socials. En aquesta línia, Urvoy opina que certs «elements favorables» que dècades abans hi havia a la ciutat havien desaparegut.

Precisament va ser l'època en què la ciutat de Bugia va tenir un paper essencial en el renaixement dels estudis del *fiqh* al Magrib. Entre els iniciadors d'aquest renaixement, que devia tenir una gran importància, trobem «el més gran dels xeics», Naşir al-Dīn al-Zawāwī (1235-1335). Encara infant, va acompanyar el seu pare a Egipte i va conèixer els alumnes del malikita egipci ibn al-Ĥājib (1175-1248). Segons ibn Khaldūn, va ser Naşir al-Dīn el primer que va portar al Magrib el prestigiós *Muĥtaşar*, el tractat de jurisprudència d'ibn al-Ĥājib.

LES «DISPUTES»

Ramon Llull es va estar a Bugia des de la primavera fins a la tardor de 1307. Ens en podem fer una idea bastant precisa gràcies la seva *Vita coetanea*, escrita l'any 1311 per un dels seus deixebles parisencs. Sembla que la disputa comença en el moment en què clama en veu alta el següent: «La llei cristiana és l'única vertadera, santa, única i agradable als ulls de Déu. La llei de Mahoma és errònia i estic disposat a demostrar-ho.» Demana

al muftí (intèrpret oficial de la llei musulmana), «que tenia una gran reputació com a filòsof», una reunió de savis per «discutir».

LES OBRES DE LLULL A BUGIA

Els resultats de l'estada de Llull a Bugia són difícils d'avaluar. Desconeixem els noms dels savis amb qui té contacte, així com també la seva producció, atès que després dels seus «desenganys», el vaixell genovès que el porta a casa naufraga i perd tots els seus manuscrits en la tempesta. Això no obstant, a Pisa intenta tornar a escriure les seves obres. D'una cosa estem segurs: a Bugia, Llull hi va poder treballar amb tota llibertat. Tots els testimonis en donen fe i fins i tot el viatger Charles de Peyssonnel, que visita la ciutat quatre segles més tard (1725), assenyala diversos llocs que els pescadors mallorquins anomenen «la cova de Ramon Llull».

DISPUTATIO RAIMUNDI CHRISTIANI ET HOMERI SARACENI

La nova versió d'aquesta «disputa» més aviat estava pensada per enviar-la al papa d'Avinyó perquè li servís com a base per a un projecte tant missional com de croada. La *disputatio* interessa, sobretot, als filòsofs i als teòlegs per la controvèrsia entre allò cristià i allò musulmà que té lloc en aquesta obra.

Homer contesta, principalment, als dogmes cristians de la trinitat i de l'encarnació. Déu, diu Homer, es defineix com la necessitat, la unitat, la singularitat, la infinitat, l'eternitat, la simplicitat i la vida. També té onze qualitats: la bondat, la grandesa, la força, la saviesa, la voluntat, la virtut, la veritat, la glòria, la perfecció, la justícia i la misericòrdia. És a dir, un total de divuit principis. Llull li n'acceptarà set, però li'n negarà onze.

SUFISME I DIÀLEG ISLAMOCRISTIÀ

Les etapes del diàleg islamocristià (la resposta d'ibn Sab'īn a les *Qüestions sicilianes*, la discussió de Llull amb els savis de Bugia i la integració de temes d'ibn Sab'īn sorgits en la seva *Logica nova*) han estat motiu d'anàlisi (Urvoy, 2003). Urvoy hi ha trobat una sèrie de punts en comú. El més visible és que la iniciativa sempre la va prendre l'europeu. Un altre punt en comú és la presència del sufisme en totes

aquestes etapes. Segons Urvoy, hi ha una certa homogeneïtat en aquestes etapes perquè es tracta de la mateixa escola, que prové d'al-Xūdhī (un cadí de Sevilla que es va convertir en sufi errant al Magrib) per ibn al-Mar'a i ibn Ahla, i desemboca, primer en al-Riqūṭī i després en ibn Sabʿīn i els seus deixebles, al-Xuxtari i ibn Hūd (Urvoy, 2003).

INFLUÈNCIA DE LES ESCOLES D'IBN SABʿĪN I D'IBN ʿARABĪ

L'ESCOLA D'IBN SABʿĪN

Quan el biògraf al-Ġubrīnī parla d'ibn Sabʿīn, afirma que tenia diversos adeptes, cosa que significa que les seves classes tenien molt d'èxit a Bugia (Aïssani *et al.*, 1993). En les seves classes no parla de sufisme, però sí que ho fa quan parla d'al-Xuxtari. Ibn Sabʿīn, que té per costum de ser molt crític, parla en termes elogiosos d'ibn ʿArabī. Certament, ha estat el famós grup d'aquest últim qui ha mantingut diversos elements de les seves ensenyances. De fet, veiem con mig segle més tard, aquest savi torna a sortir en l'obra del català Ramon Llull.

Les obres d'ibn Sabʿīn apareixen com a punt de contacte essencial entre Llull i l'islam. De fet, els treballs de Lohr han demostrat que a partir de l'any 1303, en el seu esforç per constituir el que anomena *Logica nova*, Llull incorpora definitivament els principals elements de la part lògica del *Budd al-ʿarīf* d'ibn Sabʿīn.

LA INFLUÈNCIA D'IBN ʿARABĪ

Sembla ser que totes les opinions estan d'acord sobre la influència d'ibn ʿArabī. Així, segons Rashed, la figura A de l'*Ars Magna* reprèn la configuració que ibn ʿArabī ja havia fet servir en el seu *Insa al-Dawāʾir* (redactat a Tunis el 1201, just després de la seva cèlebre visió a Bugia).

LA DISPUTATIO

Tot i que és impossible determinar la relació que té amb l'original desaparegut, la nova versió de la *disputatio* (Pisa, 1308) guarda, però, traces d'influència com ara l'ús, per part dels savis de Bugia, de paraules típiques de l'escola d'ibn Sabʿīn. Estem parlant, per exemple, del concep-

te de *wujūd muṭlaq*. A partir d'aquí, podem deduir que les relacions de Llull amb l'ambient intel·lectual de la ciutat van durar molt de temps, atès que estava preparat per rebre un llenguatge d'aquell tipus. De fet, en el seu pensament integra elements capitals de la part lògica del *Budd al-ʿarīf* d'ibn Sabʿīn, obra que estudia i que probablement complementa amb les seves estades a l'Ifrīqiya (Aïssani *et al.*, 1993).

INTEGRACIÓ DELS TEMES SORGITS D'IBN SABʿĪN

Ramon Llull no comparteix la mateixa visió monista d'ibn Sabʿīn. Això no obstant sap com introduir-se en els mecanismes del pensament del sufi i com explotar-los per treure'n profit. De fet, aquesta trobada va tenir lloc en el camp de la lògica, però no es manté només en l'àmbit de la tècnica escolar. En realitat, els dos savis tenen una ambició molt superior. Tal com bé destaca Urvoy, el que Llull anomena una «lògica nova» recupera el projecte d'ibn Sabʿīn de constitució d'una veritable lògica «filosòfica» i no només tècnica, una teoria del coneixement, i no només una sèrie de normes per raonar correctament amb la intenció d'assolir un coneixement «natural», no només de les «segones intencions» (la causalitat accidental dels humans) sinó també de les «primeres intencions» (la causalitat essencial divina). Per això, elabora una llista de nou «temes» que van des de Déu fins a les coses instrumentals, que s'estableix segons les normes d'ibn Sabʿīn, encara que les designacions no siguin les mateixes i, de la mateixa manera que l'autor àrab, Llull descriu com l'intel·lecte es pot elevar, mitjançant els diversos temes, fins a Déu i tornar a baixar fins a allò particular, el que ell anomena el mètode d' *ascensu et descensu intellectus*, al qual s'hi sumen altres aspectes tècnics comuns (Urvoy, 2003).

Es va produir una trobada intel·lectual i alhora espiritual molt destacable. És veritat que els camins se separen tot seguit, perquè Llull vol definir una visió «trinitària» del món, com el model del Déu cristià, mentre que ibn Sabʿīn pensa que ha d'intentar convertir l'unitarisme musulmà en un veritable monisme existencial. De la mateixa manera, l'obra del català és completament exotèrica, mentre que la de l'andalúsí és esotèrica. La lògica d'ibn Sabʿīn i la de Llull és, essencialment, un instrument d'unificació mística, però l'aplicació d'aquesta ten-

dència unificadora és diferent per a cadascun d'ells: unitat de les energies divines per al cristià i unitat de l'acció del creador i de la passió d'allò creat per al sufi (Urvoy, 2003).

CONCLUSIÓ

En la seva anàlisi, Balivet (1996) afirma que Ramon Llull reconeix explícitament que va mantenir relacions directes amb els sufis musulmans i que en

va rebre la influència. Els defineix com a homes religiosos «qui són més preats enfre ells». Aquestes persones, precisa Llull, «qui han nom sufies (...) han paraules d'amor e exemplis abreujats e qui donen a home gran devoció».

En el marc ben definit del diàleg islamocristià, el sufisme hi apareix com un «lloc de diàleg» on la filosofia i la teologia entren en contacte. Frederic II, així com Llull, van trobar en els seus companys sufis, interlocutors privilegiats amb qui és possible de fer camí.

BIBLIOGRAFIA

- AISSANI, D., «Soufisme et dialogue interreligieux à Béjaïa aux XIIIe-XIVe siècles», *Des voix et des voies*, Alger, CNRPAH/Unesco, 2006, p. 75-89.
- AISSANI, D. et al., «Bougie médiévale: Centre de cransmission méditerranéen», *Epistemology in Mathematics Education*, Montpellier, IREM, 1993, p. 499-506.
- AISSANI, D. i VALÉRIAN, D., «Mathématiques, commerce et société à Béjaïa (Bugia) au moment du séjour de Leonardo Fibonacci », *Bollettino di Storia delle Scienze Matematiche*, vol. XXIII, fas. 2, 2003a, p. 9-31.
- AISSANI, D. i VALÉRIAN, D., «I rapporti era Pisa e Béjaïa (Bugia) in epoca medievale: un contributo alia costruzione della "mediterraneità"», dins M. Tangheroni (ed.), *Pisa e il Mediterraneo*, Pise, Skira, 2003b, p. 235-244.
- AL-ĠUBRĪNĪ, *Unwan ad-Diraya*, Alger, SNED, 1970.
- BALIVET, M., «Richesse et limite du comparatisme en histoire des mystiques : quelques cas musulmans, chrétiens et juifs», *Sociétés et cultures musulmanes d'hier et d'aujourd'hui*, Estrasburg, AFEMAM, 1996, p. 320-323.
- BRUNSCHVIG, R., *La Berbérie orientale sous les Hafides*, Paris, Maisonneuve, 1940.
- DERMENGHEM, E., *Le culte des saints en Islam*, Paris, Gallimard, 1954.
- DUFOURCQ, Ch.-E., «Un impérialisme médiéval face au Maghreb: la naissance et l'essor de l'empire catalan, d'après des travaux récents», *CTI*, núm. 79/80, 1972, p. 101-124.
- DUFOURCQ, Ch.-E., «Rapports entre l'Afrique et l'Espagne au XIIIe siècle», *Medievalia*, 1, 1980, p. 88-102.
- GIMÉNEZ SOLER, A., «Episodios de las relaciones entre la corona de Aragón y Túnez», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catawms*, 1, 1907-1908.
- URVOY, D., «La structuration du monde des Ulémas à Bougie aux VIIe-XIIIe siècles», *Studia Islamica*, XI, núm. 3, p. 87-107.
- URVOY, D., «Raymond Lulle», *Actes du Colloque International Mouvement Intellectuel et Chemim de la Vérité*, Maison de la Culture, Bugia, setembre 2003.
- VALÉRIAN, D., *Bougie, port maghrébin à la fin du Moyen Age*, tesi doctoral, Université de Paris-Sorbonne, 2002.